

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.5

С. В. ВЕНЕДІКТОВ

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛ ПРАВА СПОЛУЧЕНОГО КОРОЛІВСТВА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ТА ПІВНІЧНОЇ ІРЛАНДІЇ

Визначено, що істотна роль законодавства в якості джерела британського права, порівняно з судовими прецедентами, починає проявлятися лише в другій половині ХХ сторіччя. Зазначене було обумовлено в першу чергу прагненням держави стабілізувати соціальні та економічні відносини, що є неможливим без належного законодавчого врегулювання. Сприяло розвитку законодавства також і членство Великобританії в чисельних міжнародних об'єднаннях, що зумовлює необхідність імплементації та поширення на її правову систему відповідних міжнародних норм. Британська правова система ХХІ сторіччя являє собою гнучкий симбіоз в поєднанні прецедентного та писаного права з врахуванням стандартів Європейського Союзу. Наведена диференціація пройшла досить вдале випробовування часом, історично довівши свою корисність. Так, у Великобританії прецедентне та писане право фактично доповнюють одне одного, дозволяючи постійно тримати правову систему

© ВЕНЕДІКТОВ Сергій Валентинович – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення Київського національного університету імені Тараса Шевченка

країни «в тонусі» шляхом виявлення існуючих прогалин в законодавчому регулюванні суспільних відносин та подальшого їх вирішення, шляхом створення прецедентів.

Ключові слова: джерела права, прецедентне право, писане право, загальне право, право справедливості, первинне законодавство, вторинне законодавство, стандарти Європейського Союзу.

Венедиктов С. В. Общая характеристика источников права Соединённого Королевства Великобритании и Северной Ирландии

Определено, что существенная роль законодательства в качестве источника британского права, по сравнению с судебными прецедентами, начинает проявляться лишь во второй половине XX века. Указанное обстоятельство обусловлено в первую очередь стремлением государства стабилизировать социальные и экономические отношения, что невозможно осуществить без надлежащего законодательного урегулирования. Способствовало развитию законодательства также и членство Великобритании в многочисленных международных объединениях, вызывающее необходимость внедрения и распространения на её правовую систему соответствующих международных норм. Британская правовая система XXI века представляет собой гибкий симбиоз в сочетании прецедентного и писаного права с учётом стандартов Европейского Союза. Данная дифференциация прошла довольно удачное испытание временем, исторически доказав свою полезность. Так, в Великобритании прецедентное и писаное право фактически дополняют друг друга, позволяя постоянно держать правовую систему страны «в тонусе» путем выявления существующих пробелов в законодательном регулировании общественных отношений и дальнейшего их решения путём создания прецедентов.

Ключевые слова: источники права, прецедентное право, писаное право, общее право, право справедливости, первичное законодательство, вторичное законодательство, стандарты Европейского Союза.

Venediktov Sergey. General characteristic of sources of law in The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland

It was determined that a significant role of statute law as a source of British law, compared with judicial precedents, begins to appear only in the second half of the twentieth century. The mentioned was caused due to the desire of the state to stabilize the social and economic relations which is impossible without proper legislative regulation. The development of legislation is also facilitated by Britain membership in numerous international associations, which makes necessary the implementation and dissemination of its legal system relevant international standards. It should be noted that along with the above factors the case law has not lost its relevance, because the number of social relationships that are not covered by legislation in the country is still quite large. As an example should lead the torts which, due to their diversity, it is very difficult to cover the provisions of the state law. Furthermore, in favor of judicial precedents lead the fact that they are able to interpret and clarify the provisions of new state law, which in most cases is impersonal and concise.

Key words: *sources of law, Case Law, Statute Law, Common Law, Law of Equity, Primary Legislation, Secondary Legislation, standards of the European Union.*

Не викликає сумнівів той факт, що право Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії (далі – Великобританія), будучи за своєю природою фундаментальним та унікальним явищем, залишило свій яскравий слід в історії розвитку світової юриспруденції. Про це свідчить хоча б той факт, що саме воно послужило свого часу певним еталоном для формування правових систем багатьох розвинених країн сучасності, таких як Сполучені Штати Америки, Канада, Австралійський Союз etc., об'єднуючи їх в англосаксонську правову родину, або як її ще називають – англо-американську правову систему. Крім того, саме Великобританія є батьківщиною судових прецедентів, адже саме в ній вони були сформовані та теоретично обґрунтовані як джерело права. Але така ситуація існувала не завжди, і формуванню британського права, в такому вигляді, в якому

ми можемо його спостерігати зараз, передувало безліч факторів, в першу чергу політичних, зумовлених становленням британської державності.

Поява Великобританії як держави із своєю самостійною правовою системою пов'язана з часами раннього середньовіччя, що характеризувалися численними завоюваннями Британських островів племенами німецького і скандинавського походження. Передуюче зазначеним подіям панування Римської імперії на більшій частині острову «залишило про себе практично тільки архітектурні та лінгвістичні пам'ятники (назви містечок, міст). Після відходу римлян у V сторіччі нашої ери, кельтські племена, що населяли Англію, зазнали вторгнення германських племен англів, саксів і ютів, які витіснили кельтське населення на окраїни острова (Шотландія, Уельс, Корнуелл). У VII сторіччі англосакси прийняли християнство та сформували сім ранньофеодальних королівств (Уессекс, Сассекс, Кент, Мерсію та ін.), які в IX сторіччі під верховенством Уессекса утворили англосаксонську державу – Англію»¹.

Саме на протязі VII-IX сторіч, тобто впродовж англосаксонського періоду та до норманського завоювання, на території Великобританії почали з'являтися перші приклади британської нормотворчості, так звані «Англо-саксонські правди» (*Anglo-Saxon law*) – записи звичаєвого права, які видавалися давньоанглійською мовою і вже не містили в собі римського впливу. Характеризуючи «Англо-саксонську правду» Едуард Дженкс зазначав, що в ній зовсім невідомі різні принципи класифікації та обробки які цілком відомі сучасним юристам. Точна класифікація сучасної юриспруденції, розмежування матеріального права та процесуального права, кримінального права та цивільного права, публічного та приватного права та інше – в ній повністю відсутні. В ній немає навіть цілком очевидного розмежування між церковними і світськими справами; правила, що відносяться до дотримання великого посту, йдуть вслід за законами про злочини зі зломом, про порушення володіння, а закони про крадіжку перемішані з постановами про привілеї духовенства².

Прихід норманських завойовників у 1066 році зробив грандіозний вплив на подальший розвиток британського права. Адже, однією з рис зазначеного народу було прагнення до систематизації та впорядкування суспільних відносин, що існували на захоплених ними територіях. Крім того, нормани не насаджували свою культуру завойованим народам, зберігаючи їх звичаї та традиції. Наприклад, Вільгельм Норманський урочисто пообіцяв як англійцям в цілому, так і безпосередньо жителям Лондону, «дарувати їм їх власне право». В подальшому, королем та його нащадками було запроваджено достатньо добре розроблену систему судів, як центральних так і місцевих (е.g. Суд королівської лави, Палата шахової дошки та роз'їзні суди), що послужила основою при формуванні прецедентної системи судочинства країни.

Вважається, що саме створення роз'їзних судів (*eyres*) в Англії було тією передумовою, яка сприяла формуванню в країні загального права. Спочатку королівські судді, роз'їжджаючи періодично по графствам, переслідували виключно адміністративні та фінансові цілі (е.g. контроль за справлянням податків та дотриманням верховенства королівської влади), а вже потім судові. Однак, поступово ситуація змінювалась і роз'їзні суди почали здійснювати виключно судову функцію. При цьому, в зв'язку з тим, що в той час не було єдиного англійського права, а існувала велика кількість англійських звичаїв, відмінних один від одного, в залежності від місцевості, в XII-XIII сторіччях почав формуватися так званий інститут присяжних. Прообразом його послужив той факт, коли приведені до присяги місцеві жителі доповідали представникам короля (суддям) про обставини конфлікту та давали точні відповіді на питання, це давало їм змогу досить добре досліджувати місцеві звичаї та виносити справедливий вирок. Саме тоді, доречі, з'явився розподіл повноважень між суддями та присяжними, що існує і понині, за яким суддя вирішує питання права, а присяжні вирішують питання фактів.

У подальшому, з метою сприяння адміністративній єдності Великобританії, було прийнято рішення об'єднати різні місцеві звичаї в загальне та єдине право, що могло б застосовуватись по всій країні.

Цьому сприяло декілька факторів. По-перше, повертаючись до Лондону, роз'їзні суди узагальнювали свої рішення, відбираючи серед них для подальшого використання більш мотивовані та виважені, і тим самим формуючи загальне право, що було так би мовити «неписаним». По-друге, збірки «найуспішніших» судових рішень поступово почали розповсюджуватися серед щойно виниклого в ті часи стану правозаступників, отримавши в подальшому форму «щорічників» (*Year Books*).

Історія «щорічників» пов'язана з тим, що наприкінці XIII сторіччя (1285 р.) невідомі особи почали записувати спори сторін та рішення суддів, як в роз'їзних судах, так і у Вестмінстерському суді (узагальнюючий термін, що має на увазі місце розташування вищих судів Великобританії), та розповсюджувати свої записи серед зацікавлених в них осіб. Під час розгляду справи будь-яка із сторін могла посилалась на аналогічне рішення (в якому були висловлені позиції юристів при трактуванні схожих обставин) зафіксоване в «щорічнику». В цьому випадку на стадії дебатів фактично вирішувався, як авторитет суддів, що виносили попередні рішення за аналогічними справами, так і якість доводів, які були сформовані в них.

Зрозуміло, що в ті часи, коли книгодрукування було ще невідомим, обіг цих записів був досить обмеженим, але попит на них був таким великим, що поступово призвело до виникнення професії репортерів, записи яких на пергаменті, переплетені за роками в окремі томи та відомі під назвою «щорічників», стали важливою частиною англійської правової літератури; вони являли для юристів або тяжущихся цілий арсенал, з якого можна було запозичувати зброю для судових баталій³. З розвитком друкування книг, а саме починаючи з XVI сторіччя, зазначені «щорічники» почали друкуватися більш «цивілізовано»: зазначались імена суддів та учасників процесу, детально викладалися доводи сторін та фіксувались данні осіб, що складала звіти (до них, в першу чергу, відносились відомі англійські юристи). Починаючи з кінця XIX сторіччя, «щорічники» замінили «Судові звіти» – полуофіційні видання, в яких публікувалися рішення вищих судів,

які є обов'язковими для застосування при винесенні подальших судових рішень за аналогічними справами.

Слід пам'ятати, що в ті часи поряд з прецедентами розвивалися також й інші джерела британського права, в першу чергу, укази короля – так звані ордонанси (*ordonnance*) та ассізи (*assisae*), а також акти парламенту. Однак, незважаючи на те, що британському праву були відомі такі фундаментальні законодавчі акти, як Велика Хартія вольностей (*Magna Carta 1215*), Хабеас корпус акт (*Habeas Corpus Act 1679*), Біль про права (*Bill of Rights 1689*) або Акт про престолонаслідування (*Act of Settlement 1701*), слід констатувати, що саме до середини XIX сторіччя прецедентам в ньому надавалась основоположна та першочергова роль. Існуюче ж законодавство не мало суттєвого впливу на регулювання суспільних відносин того часу, адже в своїй більшості воно містило лише окремі, в деяких випадках непогоджені та суперечливі одна з одною норми, що давало підставу розглядати його виключно в якості додаткового джерела права.

У свою чергу, починаючи з другої половини XIX сторіччя, під впливом соціальних та політичних коливань, а також технічного прогресу, роль законодавства почала поступово збільшуватись. Але навіть, ще на початку XX сторіччя, коли законами було охоплено вже більшість галузей британського права, ставлення до них серед правників було досить скептичним. Так, Едуард Дженкінс в 1935 році, наприклад, зазначав, що «ще сторіччя до того, як сильні англо-норманські королі почали видавати свої ассізи або ордонанси (фактично древніший вид закону в Англії), в судових зборах мудрі мужі або старці «вершили приговори», які були попередниками пізніших рішень королівських суддів в роз'їзді. До створення парламенту в XIII сторіччі видання законів відбувалося рідко, але і після цього парламент ще впродовж ряду століть приймав небагато нових законів. Навіть тепер, незважаючи на гарячкову діяльність парламенту, щорічний підсумок його законодавчої діяльності складає зазвичай за обсягом не більш однієї шостої судових звітів, що містять рішення судів за той же період, причому вельми вірогідно, що ці звіти містять не більш однієї десятої всіх рішень, що винесені навіть судьями вищих

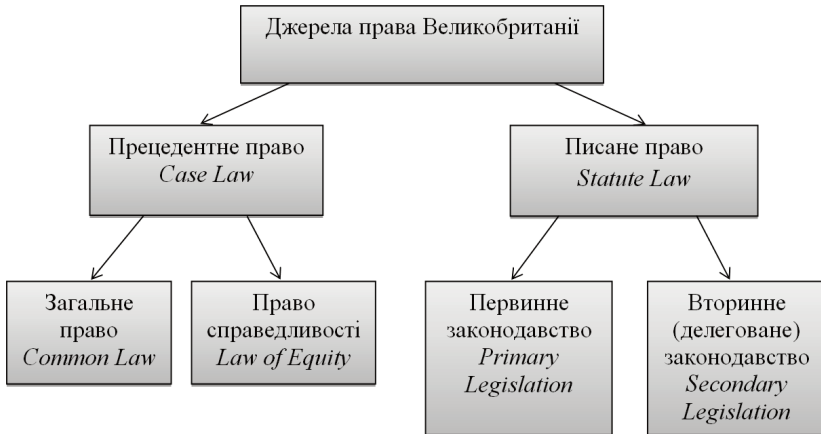
інстанцій. Однак слід відмітити, що щорічні випуски парламентських актів містять лише публічні акти, тобто такі що відносяться до суспільства в цілому, коли як приватні акти, що відносяться до місцевих або приватних справ, можуть бути отримані на королівському печатному дворі тільки за спеціальною заявкою. Незважаючи на ці обставини та незважаючи на розтягнутість та заплутаність багатьох парламентських актів, можна з достатньою вірогідністю стверджувати, що право, основане на законі, є менш обширним, меншим за обсягом, якщо враховувати важливість завдань, що ним вирішуються, чим право основане на судовій практиці»⁴.

Істотна роль законодавства в якості джерела британського права, порівняно з судовими прецедентами, починає проявлятися лише в другій половині ХХ сторіччя. Зумовлено це в першу чергу прагненням держави стабілізувати соціальні та економічні відносини, що є неможливим без належного законодавчого врегулювання. Сприяло розвитку законодавства також і членство Великобританії в чисельних міжнародних об'єднаннях, ключовим з яких на цей час є Європейський Союз, що зумовлює необхідність імплементації та поширення на її правову систему відповідних міжнародних норм. Слід зазначити, що поряд з наведеними факторами прецедентне право також не втратило свою актуальність, адже кількість суспільних відносин, що не охоплені законодавством в країні є ще досить великою. Як приклад можна навести делікти (*torts*), які, в зв'язку з їх розмаїттям, дуже важко охопити положеннями писаного права. Крім того, на користь судових прецедентів слід привести ту обставину, що вони здатні трактувати і уточнювати новітні положення писаного права, яке в більшості випадків є неперсоніфікованим та лаконічним.

Британська правова система ХХІ сторіччя являє собою гнучкий симбіоз в поєднанні прецедентного (*Case Law*) та писаного права (*Statute Law*) з врахуванням стандартів Європейського Союзу. Наведена диференціація пройшла досить вдале випробовування часом, історично довівши свою корисність. Так, у Великобританії прецедентне та писане право фактично доповнюють одне одного, дозволяючи постійно тримати правову систему країни «в тонусі» шляхом виявлення

існуючих прогалин в законодавчому регулюванні суспільних відносин та подальшого їх вирішення, шляхом створення прецедентів. При цьому, будучи досить складним та розгалуженим, національне британське право в подальшому отримує своє вираження загальному праві (*Common Law*), праві справедливості (*Law of Equity*), первинному (*Primary Legislation*) та вторинному (делегованому) законодавстві (*Secondary Legislation*). Схематично джерела британського права можна зобразити наступним чином:

При цьому, слід пам'ятати, що починаючи з 1973 року Великобританія приєдналася до Європейського Союзу, перебування в складі якого, ставить перед країнами-членами певні зобов'язання, в першу чергу щодо дотримання пріоритету права ЄС над національним. Тому, в разі виникнення конфліктів в застосуванні британського права та права наведеного міжнародного об'єднання, застосовуються положення останнього. Крім того, на цей час судовими інстанціями Великобританії було визнано, що юридичні або фізичні особи мають право на звернення до суду посилаючись на некоректну імплементацію британським правом норм ЄС⁵.

Прецедентне право досить тривалий час залишалося ключовим джерелом права Великобританії. Його основу складає судовий прецедент (від лат. *praecedens* – попередній), і.е. рішення судової інстанції по конкретній справі, що в подальшому є обов'язковим для інших су-

дових інстанцій при розгляді аналогічних справ. І.Я. Кісельов, характеризуючи британське прецедентне право зазначав, що в ньому застосовується принцип *stare decisis*, який зобов'язує суддів нижчих судів дотримуватись правил, що випливають з рішень по аналогічним справам, раніш винесених суддями вищих судів. Якщо суд приймає рішення з будь-якого питання, то суди рівної та нижчої інстанції зобов'язані керуватися основами винесеного рішення при розгляді аналогічних справ⁶. Позитивним в застосуванні прецедентного права є те, що воно природньо здатне заповнювати пробіли в британській правовій системі, адже в будь-якому випадку суддя зобов'язаний винести рішення по кожному спору, якщо заява подана скаржником належним чином.

Для прецедентного права Великобританії властивим є наявність дуалізму, що виражається в його поділі на два самостійні елементи – загальне право та право справедливості. Зазначене розмежування зумовлене історичним чинником – до 1873 року в країні існували дві паралельні самостійні судові системи: суди загального права та суди справедливості. В свою чергу, на цей час саме загальне право є основною складовою частиною прецедентного права. Його слід визначити як єдину та загальнопоширену для всієї Великобританії систему прецедентів, що формуються суддями шляхом винесення рішень по конкретним справам. Вони є обов'язковими тільки в рамках конкретної юрисдикції з врахуванням пріоритету рішень вищих судових інстанцій над нижчими.

Якщо ж звернутися до права справедливості, то на цей час не можна казати про його повну самостійність, адже воно виступає як доповнення до загального права та не може існувати без нього окремо. Право справедливості ґрунтується на системі принципів (традиційно, їх виділяють дванадцять), які були сформовані впродовж всього його існування, залишивши свою актуальність при прийнятті рішень судами і по цей день. Як приклади зазначених принципів слід навести наступні: «там, де суб'єктивні права по праву справедливості рівні, пріоритет має закон» (*Where the equities are equal the law prevails*); «там, де суб'єктивні права по праву справедливості рівні, пріо-

ритет має те право, яке виникло першим» (*Where the equities are equal the first in time prevails*); «право справедливості слідує закону» (*Equity follows the law*) тощо⁷.

Писане право у Великобританії за останні десятиріччя отримує все більше поширення на окремі, спеціальні галузі регулювання суспільних відносин. Адже воно, фактично, встановлює конкретні норми, в той час як загальне право надає їх тлумачення або роз'яснення у випадку коли обставини, в справах, що розглядаються, випливають з цих норм. Як справедливо писав Едуард Дженкс, на відміну від судового рішення, закон (статут) є формальною постановою відносно будь-якого правила поведінки, що підлягає в майбутньому виконанню з боку тих осіб, до яких воно звернено⁸.

Первинне законодавство Великобританії створюється в першу чергу законодавчою ланкою Парламенту. Але слід пам'ятати, що в країні до нього належать не тільки парламентські законодавчі акти. Так, наприклад, Закон про права людини (*Human Rights Act 1998*) до первинного законодавства відносить будь-який: загальнодержавний закон; місцевий та персоніфікований закон; приватний закон; закон Церковної Асамблеї; закон Генерального синоду церкви Англії; королівський наказ в раді (*Order in Council*)⁹.

Британське вторинне законодавство формується виконавчими органами влади (міністерствами та іншими виконавчими органами) за дорученням та від імені Парламенту і спрямоване на деталізацію його актів, що потребує в деяких випадках залучення відповідних фахівців, значних затрат часу, або навпаки дуже швидкого реагування. Саме тому вторинне законодавство ще називають делегованим законодавством. На цей час у вторинного законодавства існує чимало критиків які вважають його недемократичним, адже воно приймається особами, що не були обрані безпосередньо громадянськістю і, як правило, без попереднього обговорення з нею.

Окремо в правовій системі Великобританії також слід виділити право Шотландії та Північної Ірландії, які в силу своїх територіальних та історичних особливостей відрізняються від загально-британського права. Право Шотландії є цілком самостійною системою

права, що сформувалась як система принципів та судових прецедентів, на які досить суттєвий вплив свого часу зробило римське право (надаючи йому тим самим певну схожість з правом континентальних європейських країн). Серед особливостей права Північної Ірландії необхідно звернути увагу на її судову систему, в якій дуже широко використовуються не тільки прецеденти та парламентські акти Великобританії, але і рішення судів, прийняті на території всієї Ірландії та акти ірландського Парламенту (прийняті до 1921 року), Парламенту Північної Ірландії за весь час його існування (1920-1972 роки). На цей час Парламент Великобританії може видавати для Північної Ірландії спеціалізовані законодавчі акти, що зазвичай є тотожними актам Англії та Уельсу.

1. *История государства и права зарубежных стран* : учебник для вузов : в 2 ч. Ч. 1 / под общ. ред. О. А. Жидкова и Н. А. Крашенинниковой. – 2-е изд., стер. – М. : Норма, 2004. – С. 333. 2. *Дженкс Эдуард*. Английское право / Дженкс Эдуард. – М. : Юрид. изд. Министерства Юстиции СССР, 1947. – С. 17. 3. Там же. – С. 31. 4. Там же. – С. 43. 5. *Astra Emir*. Selwyn's Law of Employment. Eighteenth Edition. Oxford University Press. – 2014. – P. 20. 6. *Киселев И.Я.* Сравнительное и международное трудовое право : учебник для вузов / Киселев И.Я. – М. : Дело, 1999. – С. 44-45. 7. *Hanbury & Martin*: Modern Equity. London, Sweet & Maxwell; 18th Revised edition, 2009. – P. 29-34. 8. *Дженкс Эдуард*. Цит. работа. – С. 42. 9. *Human Rights Act 1998* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/42/section/21>.

Venediktov Sergey. General characteristic of sources of law in The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland

It was determined that a significant role of statute law as a source of British law, compared with judicial precedents, begins to appear only in the second half of the twentieth century. The mentioned was caused due to the desire of the state to stabilize the social and economic relations which is impossible without proper legislative regulation. The develop-

ment of legislation is also facilitated by Britain membership in numerous international associations, which makes necessary the implementation and dissemination of its legal system relevant international standards. It should be noted that along with the above factors the case law has not lost its relevance, because the number of social relationships that are not covered by legislation in the country is still quite large. As an example should lead the torts which, due to their diversity, it is very difficult to cover the provisions of the state law. Furthermore, in favor of judicial precedents lead the fact that they are able to interpret and clarify the provisions of new state law, which in most cases is impersonal and concise.

British legal system in XXI century is a flexible symbiosis of case law and statute law, taking into account of European Union standards. The following differentiation was quite successful tested of time, historically proving its usefulness. So, in Great Britain case and the statute law actually complement each other, enabling keep the legal system of the country "in good shape" by identifying gaps in the legislative regulation of social relations and their further solution, by creating precedents. At the same time, being very complex and branched British national law in further gets its expression in common law, law of equity, primary and secondary (delegated) legislation.

Key words: sources of law, Case Law, Statute Law, Common Law, Law of Equity, Primary Legislation, Secondary Legislation, standards of the European Union.